

ERINDRINGER

- FRA DE HARDE 70-ÅRA

Odd Arne Helleberg

Kongsberg, 2023

Ei fortelling om somrene på 1970-tallet, og det daglige arbeid med vedlikehold av dammer og renner på Knutefjellet. Om metoder og hjelpemidler, personer og steder fra den gang Kongsberg Kommune brukte anlegget som vannforsyning

Artikkelforfatteren demonstrerer stikking av torv

Foto: AL

Foto: Per Halvor Sælebakke (PHS) og Anders Lundeberg (AL)

1. De mystiske ruinene

Foreldregenerasjonen min var oppvokst i «de harde 30-åra», og noen av dem unnså seg ikke for å lekse opp om det om avkommet ble for kravstort. Vi smilte skjevt av det, og fleipet med at 70-åra skulle bli like harde, det skulle vi sørge for. Og nå er de blitt det, så derfor et lite tilbakeblikk på arbeidslivet for unge folk den gang.

Da jeg var barn, på 1960-tallet, gikk far, mor og jeg på tur i skogen. Det var da en fritidsaktivitet for nedadgående, for folk flest hadde begynt å få bil og TV og dermed annet å gjøre. Kun “Meter’n” Bryn, “Ener’n”, og Alf Konningen og kona var regelmessig å møte i liene oppover mot Knuten.

Foto: AL

Her fantes en mengde mystiske ruiner: Midt inni tettste skogen stod det plutselig svære steinhus med dør- og vindus-åpninger, og en masse steingarder - eller hva det nå kunne være? - rundt på alle kanter. Det var rester av vannhjulene og rennene til Sølvverket, forklarte far meg. Oppe ved Knutehytta var det flere renner, med vann i, og dammer det ble tappet fra. Jeg har alltid vært fascinert av vann, og bygde meg mitt eget anlegg ved hytta ved Holmevann.

En gang falt jeg i staver oppe ved Sachsenveiskillet. Vannet ble bare borte et sted, og så kom det igjen et helt annet sted? Da kom Hjalmar Dahlen forbi. Han arbeidet ved anlegget, og far og han var gamle kjente, så han kunne gi meg en forklaring på fenomenet. Dermed var jeg solgt.

Da jeg ble litt eldre, prøvde Åge Løcka og jeg å finne ut av det ved å følge dem, men det hele knyttet seg sammen i ei håpløs floke. Så da jeg skulle skrive særoppgave på gymnaset, bestemte jeg meg for å trenge til bunns i mysteriene.

Prosjektet krevde grundige kildestudier og omfattende praksis. Kildene befant seg på det som da het Sølvverksmuseet: En rekke gamle kart bak glass og ramme, med masse forklarende tekst i en skrift jeg ikke forstod. Men jeg fant min Rosetta-stein, akkurat som han som tydet egypternes hieroglyfer: Et kobberstikk med latinske bokstaver viste nesten akkurat samme kart som et av dem som hang på museet. Og så fikk jeg en alliert i Ragnvald Dusterud, gammel stiger, saggrending, og bestyrer av museet på sine eldre dager. Han hadde lusekofte, hentesveis med skillen i ørehøyde, og tydelige

meninger om det meste. Og så hadde han masse å fortelle fra sølvverket, mens han rullet syltynne rullings - papiret gikk nesten dobbelt rundt - og tente en ny for hver besøkende som kom. Det var enkelt å se hvor mange som hadde vært innom ved å telle opp i askebegeret.

Nå var det bare ett hinder: Det var på vinteren, og museet var kaldt som et fattighus. Jeg satt i parkas, støvler, lue og votter, med isopor under baken og føttene, og stavet meg møysommelig fram. Med supplerende studier i en samling utskrifter av gamle befaringer lot floken av gamle rennetraseer seg omsider greie ut i hovedtrekk. Og jeg kunne konstatere at det var mye flinke folk i omløp før i tida også, for her var det lagt ned mye omsorg i planlegging og utbygging.

Og så var far og jeg på omvisning på Sølvverkmuseet samme vinter, på en riktig kald og ufyselig kveld. I en døråpning gikk han på en annen gammel kjenning, Hellik Winger, sønn av damstigeren av samme navn, som hadde hatt tilsyn med dam- og rennesystemet en 25 år fram til 1929, og med store kunnskaper om og interesse for anlegget. En ivrig korrespondanse og et par besøk med innlagtebefaringer ble resultatet av det.

Kongensdamrenna. Fra en omvisning i 2022. Foto: AL

2. Erhverving av praksis

Så var det praksisen, den kunne bare oppnås ett sted: På rennene, sammen med Hjalmar. Jeg gikk tjenestevei via arbeidskontoret, la inn en begrunnet søknad med henvisning til mine vitenskapelige studier, var til intervju hos overingeniør Wirak i kommunen, og fikk fem ukers sommerjobb etter å ha skrevet under en høytidelig taushetserklæring.

Lønna var kr 8,13 pr time; ufaglært ungdom kunne tjene opp mot 9 kr timen om en var heldig andre steder på den tida, da det ennå fantes jobber ungdom kunne gå til rett fra gata. Utbetalingen skjedde ved at vi fikk en bekreftelse fra lønningsavdelingen på at vi skulle ha så og så mye, og så gikk vi bort i Kongsberg Sparebank og fikk pengene kontant på labben, velsignet enkelt.

På denne tid var det fortsatt opplest og vedtatt at barn begynte å betale litt for seg hjemme når de fikk arbeid, men det var blitt mye av en formsak: Jeg tilbød programmatisk foreldrene mine betaling, og de avslo like programmatisk med beskjed om at jeg kunne bruke dem til skolegang i stedet. Det førte etter hvert til at jeg kunne finansiere studiene mine ved hjelp av lønna fra sommerjobben, pluss stipend, som den gang var på et såpass hederlig nivå at det dekket en faktisk hybelleie. Men det lå fortsatt i framtida.

En mandagsmorgen i juni 1971 møtte jeg følgelig i ingeniørvesenets materiallager i Dyrmyrskogen og fant til min lettelse flere sommerhjelper, bl.a. to klassekamerater, Øystein Sand og Gunnar Meier. Vi fant en benk mellom material-lageret og bensinpumpene, satte oss, og følte oss svært ensomme og forlatt. Da materialiserte materialforvalter Boge Bryn seg, og spurte om vi var sommerhjelper. Jo, det stemte? Boge sorterte oss raskt, og Øystein, Gunnar og jeg meldte oss i rørleggerbua.

3. Rørleggerbua

I rørleggerbua var det faste plasser – meget faste plasser. Den var avdelt fra det kombinerte lageret og verkstedet til rørleggerne med en lettvegg, og her møtte arbeidsstokken. Jeg skulle etter hvert bli godt kjent med dem.

Til venstre ved døra var det ei rekke skap for arbeidstøy, bortenfor var en benk med plass til to mann. Der satt først oppsynsmann Ole Berg, gammel rørleggermester som hadde hatt eget firma. Ole var liten, lettvin og lavmælt, og tok kritiske merknader om vannverket svært personlig. Dertil var han en racer til å plukke molter, hvilket førte til at få andre gadd å plukke på Knuten. Han var på hvileløse inspeksjonsrunder i en gammel, blå Toyota stasjonsvogn og hadde det med å skumpe seg systematisk fram og tilbake i setet under kjøringen, mens han kremtet for hvert skump.

Ved siden av ham, dypt framoverlent med albue på knærne og skyggen på sixpenc'en 4 mm over neserota satt Albert Stenseth og så ut til å være klippet ut av et foto fra Sing-Sings "death-row". Albert var altmuligmann med allsidig bakgrunn fra alt fra anleggsarbeid til tivolivirksomhet, og hadde en forkjærlighet for grunnarbeider: Kloakkummene hans fikk en utførsel som badegulv, glatte som barnerumper og med korrekt fall hele veien. Ellers var han stille og fåmælt, men kunne ved gitte høve utfolde avansert humor i slekt med beste sort engelsk "understatement". Han ble etter hvert Hjalmars faste arbeidsfelle på rennene.

Dernest, på en krakk innat stikkebenken, satt Hjalmar med venstre albue på benken, hånden under haka, og ei velbrukt og utbanka rykende snadde i høye hånd. For på denne tid var det røykeplikt på de fleste arbeidsplasser.

Snadda ble håndtert etter faste prosedyrer: Først ble aske og halvbrent, oljeinnsaust tobakk fjernet omhyggelig med ei fyrstikk. Så ble ny tobakk like omhyggelig stappet inn, før ladningen ble antent

med den samme fyrstikka. Hjalmar puffet et par-tre ganger for å få skikkelig trekk, så kom det et og annet puff for å holde liv i gloa, til han glemte det hele halvveis nede i pipa, og den hang ubrukt i munnviken hans til han oppdaget miseren og begynte på nytt.

Hjalmar var hyret inn fra Sølverket da kommunen overtok dam- og rennesystemet til drikkevannsforsyning. Han var yrkesstolt, ærekjær, konservativ og bråsin, som nesten øyeblikkelig gikk over. Om sommeren var det rennene, om vinteren var det anleggsarbeid og snekring nede i byen. Og så drev han småbruksvirksomhet ved side av hjemme i Håvet, hadde to hester som dels gikk på trav, dels i materialkjøring på rennene, seks-åtte sauer, og kaniner. Et par generasjoner håværinger vokste opp i uthuset hans og fikk se lam komme til verden på ordentlig, og være med og stelle.

Oppå stikkebenken, med muntert dinglende bein og en god replikk på lur satt Ørnulf "Nuffa" Løvgren, men et allsidig musikkliv bak seg, bl.a. jazz i Oslo. Rytme og musikk hadde han alltid med seg, men det voldte ham også en del tunge stunder, for festfaktoren hadde vært høy.

Einar Johnrud var avdelingens seniorrørlegger og diplomat. Han satt på benken midt imot Ole, Albert og Hjalmar, vinkelrett på stikkebenken og nærmest den, og mang en spent situasjon ble dempet av noen velvalgte, humoristiske ord fra hans munn. I bilen hadde han et rikt utvalg spesialredskap for å kunne åpne kverulerende stoppere, fikse defekte stoppekraner og stake opp vrangvillige kloakker. Dertil hadde han byens vann- og avløpsnett i hodet og trengte ingen nærmere forklaringen enn f.eks. "innlegget til Johansen i Flår'n" - forøvrig en egenskap som gikk i arv til sønnen Odd.

Så var det Grongstad og Solbjør, begge med fornavn Herman, herav den høytidelige navnsettingen. Og ikke nok med det: Selv da Grongstad gikk av med pensjon, fortsatte Solbjør å være Solbjør, trass i at ingen konkurrerende Herman'er dukket opp.

Solbjør var fra sørlandet, hadde et lite småbruk der nede som han stelte med i fritida, røykte snadde og kjørte kommunens første spylebil, Unimog'en. Den var en personlighet: Tro en innchlutchen, stanset motoren momentant, og en måtte sørge for å ha såpass sig på bilen at den kunne startes på farten igjen. For motoren var sær. Med til utstyret hørte en liten tilhenger med høytrykkspumpe og spylevann. Bremsene hadde den egenskap at de la seg på øyeblikkelig om en rørte bremsepedalen, og så hadde den som kjelke etter. Solbjør hadde etter hvert lært seg å overliste Unimog'en og kom for det meste seirende ut av konfrontasjonene.

Grongstad var en stillferdig altnuligmann med småbruk i Surlikroken. Han sluttet et par år etter at jeg begynte.

Til sist var det Frank Hvamb, som nylig var overført til vannverket etter et svaalestup fra en gammel, gretten anleggs-skrape med tilbøyeligheter til å hoppe i gear uoppfordret. Det kostet ham en smertefull, knust hæl.

Et par år etter kom Jan Godstad. Han var bevergreiding, stillferdig og pirkenøye med eget arbeid, og manglet de avgjørende papirene på at han kunne faget. Så da kommunen etter noen år fant det for godt å spandere såpass at alle kunne få ordnet med papirene, var han lenge i tvil om at han ville greie det. Men det gikk; fagbrevet fikk han med god margin.

Etter Solbjørg slutta, kom Rolf Andersen inn som sjåfør av den nye spylebilen, et under av en lastebil, påmontert tank, høytrykkspumpe og alt hva hjertet kunne begjære av tilleggsutstyr. Rolf var trimfantom, o-løper og ikke-røyker, og ble slik forholdene og lovverket da var, kommunens mest aktive passive røyker. For ingen spurte den gang om det var greit å fyre opp innendørs.

Endelig kom Arnt «Feita» Antonsen, han var gammel Kongsberg-gutt og litt av en krafthopper i sine yngre og mer runde dager, herav tilnavnet. Nå var han blitt mager og asmatisk, astmaen løst net først etter dyp inhalering av Tidemands gul, med påfølgende sterk hostekule.

4. Øvrige belegg

Vegg i vegg med vannverksbua lå smia, der Kåre “smed” Andresen regjerte over et et smiested med avtrekk, sveise-flasker, en gammel, skurrende radio og et utrolig utvalg smieredskap og metallstumper av alle slag, for han var opplært ved sølvverket og var blitt drillt til å klare seg selv med små ressurser. Kåre var som alle smeder uimottagelig for ordre, men spurte en pent, og presiserte at det ikke hastet, fikset han det meste før en hadde fått sukk for seg. Assistenten hans var Jørgen “smedgutt” Andersen, en saktmodig og mild framtoning som ryddet opp i rotet etter Kåre, og ellers gjorde forefallende arbeid ute og inne.

Bortenfor der regjerte verksmester Thorleif Evju over kommunens bilverksted og forsøkte å takle alle de problemer som dukket opp på gammel og velbrukt maskineri til de mest upassende tider. Særlig var det et mandagsprodukt av en gatefeier det ble mye skruing på; Thorleif sank liksom litt sammen når han kom på jobb og så gatefeieren stå foran verkstedportene. Som en god nr. 2 kom den gamle Landroveren til vannverket.

Bortenfor der igjen lå kontoret til materialforvalter Boge Bryn, som tok sin oppgave meget seriøst, helt ned til utdeling av blyanter. Følgen var at han hadde full oversikt, men utklareringsen kunne fra tid til annen ta tid.

Helt ytterst mot Dyrmyrgata holdt den egentlige anleggsgjengen til, de som kjørte lastebilene, skrapene og anleggsmaskinene. De ble regjerte av «syningane», et triumvirat bestående av Lyder Skogheim som oppsynsmann, Lars Haugen som formann, og Alf Berg som gammel-syning. Alf hadde dårlig hofte etter et ublidt møte med et brøyteskjær; i våre dager ville han ha vært uførepensjonist, den gang slo han seg igjennom med stokk med gummidopp på, som han satt og lekte med mens konferanser pågikk: Duppedidutt, duppedidutt, duppedidutt mot gulvet. Lyder var jovial og høyrøstet, Lars var rolig og stille.

Arbeidsdagen begynte med en gjennomgang av Laagendalsposten, for å se om det var klage på hull i veien eller nedkjørte gjerder. Så ble arbeidet skjønnsmessig fordelt ut over arbeidsstokken, og så begynte Dyrmyrskogens innvånere å forflytte seg, nærmere klokka halv åtte.

Klokka halv ni rullet de mest prinsippfaste inn igjen, for da var det «beta'n»: Ei brøds-kive og en snau kopp kaffe, men den var det en del som tok ute på anleggs-plassen, også. Så var det ubetalt spisepause, «medda'n», fra 11 til 1130, da nesten alle kom til Dyrmyrskogen. Og så lenge vi arbeidet til kl 16, var det «dråpa'n» litt før kl 15, dvs. den siste kaffeskvetten og ei kvart brøds-kive, om den fantes. Det måltidet ble nesten uten unntak foretatt på arbeids-plassen. Og alle var nødvendige, for det var mye tungt arbeide.

På nordsida av rørleggerbua holdt snekkerne til huse, med gjerdesag, redskapsskap og masse bordstump og høvelflis som ga fra seg en behagelig duft. «lang-Løwer'n» og Einar Stenbek var her de faste holdepunkt, og laget strøsand-kasser, lastebillemmer og annet nyttig i tre, for uten å reparere nedkjørte stakittgjerder og oppskrapede husvegger etter vinterens basketak med snø og is.

Endelig var det parkvesenet nordenfor der igjen, med “Vesle-Kalle” Karlsen, Jacob Medalen og Jacob Hvambsal som fast inventar. Vesle-Kalle var liten og rund, med, store, butte never og hes røst, Jacob

Medalen var lang og tilknappt, mens Jacob Hvambsal var liten og lett, med ljà og pipe som faste attributter.

Vesle-Kalles spesialitet var “bench-marking”: Hver vinter pusset han opp parkvesenets anselige mengde parkbenker, og la til sist over en mal som han stoppet omhyggelig med hvitmaling, slik at det stod “Parkvesenet” i pene, regelmessige bokstaver på ryggen. Benkene ble plassert ut om våren, og omgående herpesert av byens boms og håpefull ungdom i forening, til vesle-Kalles store fortvilelse. Avdelingen var satt opp med motorgressklipper, ellers gikk det mye i ljà. Blomsterbedene ble tatt hånd om av sommer-hjelper, så godt som bare jenter, for blomsterstell var den gang jentejobb.

6. En entreprenør

I en klasse for seg stilte Tanreb Rasmussen. Første gang jeg hørte navnet, trodde jeg at jeg hadde hørt feil, andre og tredje gang trodde jeg det var et oppnavn. Men Tanreb het faktisk Tanreb. Han var «entreprenør», som det så fint het: Han kjørte på kontrakt med egen bil, en grønn Mercedes snutebil, som han stelte omhyggelig med.

En gang kom Hjalmar borti den med Opelen. Det gikk som ventet mest ut over Opelen, men det ble også noen skrammer på skjermen på Mers'en. Hjalmar bød seg til å utbedre, men Tanreb bare viftet det unna: Herregud, det var da bare en lastebil, og sånt måtte en regne med! Den som etterpå ble observert med slipepapir, grunning og maling, var Tanreb.

Tanreb var velsignet med stentorrøst, så han hørtes med letthet over hele Dyrmyrskogen, ei praktfull potetnese, og struttevom – det siste til allmen forbauselse, for ingen hadde noen gang sett Tanreb gå: Han småløp støtt, og var en iherdig og pliktoppfyllende knoger. Faste attributter var olabukser, flanelsskjorte, jakke og en grønn og litt for liten hatt trukket litt ned i panna.

Spesialiteten hans var asfaltering. Da hadde han fast følge med «kontakterer'n» Johansen, en liten, vindtørr tass som stadig «kontakterte» folk i stedet for å kontakte dem. Tanreb spredte og la i, Johansen valset over med en monster av en gammel, håndtrukket valse. Han bet gommene sammen, for tenner var det dårlig med, la seg langflat og dro.

Arnstein Kristvåg hadde sommerjobb sammen med meg, og ble satt inn for å hjelpe dem. Han tenkte først han fikk hjelpe denne mannslingen med den svære valsen, men det passet ikke Johansen noe videre: Handtaket var i grunnen beregnet bare på en, så han fikk heller hjelpe Tanreb. Men Tanreb fylte hele bakstussen av lasteplanet med energisk krasning og ba ham heller hjelpe Johansen, stakkar, med denne svære valsen. Arnstein måtte bare konstatere at han var til overs.

Tanreb tjente ikke mer enn de faste folkene i Dyrmyrskogen, dvs. han holdt kommunen med bil. Karene syntes det var for galt, og framholdt for ham at han måtte gå opp i pris – det ble jo ingen pensjon utav dette! Men Tanreb ville heller ha det faste, sikre, han. Som om noen ville ha funnet på å si opp ham – stødigere arbeidskraft fantes knapt. Men pensjonen ble deretter.

7. En vanlig dag på arbeidsplassen

Morgenritualet var som følger: Hjalmar innfant seg temmelig presis kl 0640 og fyra opp i eisa til smeden med stikk laget av snekkerne. Det var ubegripelig store mengder stikk å ta av, og om de merket noe, sa de det i alle fall ikke. Så slang han over en velbrukt kaffekjele med rundelig mengder kaffe, og så ble de skjenket i tur og orden etter hvert som de kom: Vesle-Kalle Karlsen først, så Einar Stenbek, Einar Johnrud og Albert Stenseth, og så de andre så langt kjelen rakk.

Vinteren 1972-73 arbeidet jeg ved vannverket med ajourføring av kartverket - som bestod i en del arkivstudier i gamle dokumenter på loftet i brannstasjonen, og en del pumping av Einar Johnrud for hans lokalkunnskaper, pluss litt sjekking og oppmåling i marka. Da kom Hjalmar innom og hentet meg, og var jeg ikke klar kl 635, ble han urolig, for da rakk vi ikke morgenritualet.

Kl 7 var alle på plass, og det gikk 10-15 min til løsprat, tørrprat og utveksling av synspunkter, før oppsynsmann Ole Berg nikket til oss og sa noe sånt som at «dere får vel på fjellet, dere». Hjalmar svarte noe sånt som at «vi får vel det», reiste seg sindig og forsvant ut med meg i hælene. Så var vi innom anleggsgjengen og hentet Hans Walter Hanssen, Hjalmars faste medarbeider de første par-tre årene.

Lovisehaugen Foto: AL

Hans var sønn av kjøpmann Hans M. Hanssen, bedre kjent som «Hans majestet Hanssen» (den som ser fotografier av ham, vil skjønne hvorfor), men hadde aldri vist fnugg av interesse for handel og vandel. Han var gammel terrengløper, fåmælt, tygde skrå og gikk med lange, seige skritt som brakte ham overraskende fort fram i terrenget. Hans var fast kledt i lange gummistøvler, mørke bukser, flanellsskjorte, blå nylonjakke og grå skyggelue med grønn, gjennomskinnelig skygge. Hver morgen kom han syklende over jernbanebrua på en gammel herresykel med pappeske på bagasjen, der veska med matpakka lå. Etter et par-tre år ble Hans «forfremmet til slukmester», som Hjalmar sa: Han var godt kjent på kommunens mangeartede nett av gatesluk, og tråkket rundt og rensket dem sommeren igjennom. Han ville heller ha fortsatt på rennene, og likte «forfremmelsen» bare så måtelig, men på den tiden sa en ikke noe om sånt.

Noen år deretter gikk han av med pensjon, og jeg så ham ikke på 12-15 år, trass i at vi begge bodde i byen. Men en dag kom han tråkkende over Korpemoen i akkurat samme kledebon som alltid, og med pappesken på bagasjen. Han stoppet, vekslet noen få ord om vær og vind og årene som hadde gått, og tråkket videre, og verden hoppet en 12-15 år fram igjen.

Albert Stenseth ble ny makker for Hjalmar. Han val like fåmælt som Hans, og hadde pokerfjes, så jeg er ennå ikke helt sikker på om han trodde det, eller bare spøkte, når han jevnlig forkynte at han gjerne tok med seg ei skive av nista hjem og spiste den dagen etter, for da sparte han ei skive om dagen. Jeg tror helst han spøkte, men ritualet ble nøye fulgt.

8. Knuteveien

Turen startet i Hjalmars gamle, rattgirede Opel stasjonsvogn. Det var ikke så lenge siden folkene hadde ligget på Sachsen uka igjennom, slik de gjorde ved sølvverket, men nå hadde vi altså blitt så travle og velmotoriserte at vi kjørte opp og ned.

Knuteveien var et kapittel for seg: Kjemisk fri for grøfter, med derav følgende mange hull, og med vaskebrett til langt inni småskogen på begge sider. Fenomenet hang delvis sammen med vedlikeholdsprosedyren: Det var Ingvald Aamots jobb å skrape Knuteveien, og han kjørte Aveling'en, driftsavdelingens monster av ei anleggsskape. Sånn var det bare. Så uansett hvor mye Ingvald rattet og vred på skjæret, pattet på snadda og klødde seg i hodet, måtte veien bli padde flat og uten grøfter. Forholdet endret seg først da avdelingen fikk ny oppsynsmann, Ove Fredriksen, som beordret opp en traktor med påheng-skrape, til gamleguttas hoderystende kommentarer. Men det hjalp. For nå gikk det an å passe grøftene.

Hjalmar hadde hele veien i bakhodet, holdt seg konsekvent i yttersving og snodde seg rundt de fleste hull, mens han skråkjørte vaskebrettene og slapp med halve skranglingen. Framgangsmåten betinget imidlertid at det ikke kom noen imot, for Hjalmar trengte hele veibredden til unnamanøvreringene. Og det gjorde det sjelden.

Oppover kjørte han av prinsipp på høygir, men vogna var tregiret og greide det som regel, selv om motoren bare så vidt sa tøff når vi krøp over kanten. «Å- du får kræbbe opp!» formante Hjalmar. Førstegiret ble til gjengjeld brukt når vi skulle nedover, for Hjalmar orket ikke sitte å trå på bremsen hele tida. «Nå får'u holde sjøl,» sa han til Opelen, og la inn førstegiret i enden av Mildigkeitsletta. Og motoren ynket seg, men fulgte ordre.

Tappen. Til alle tider reguleringsmekanismen for dammene Foto: PHS

4. Sakkerhuset på Sachsen, det faste holdepunkt

Sakkerhuset. Siste halvdel av 70 - åra. Foto: AL

Kommunen lånte sakkerhuset på Sachsen med tilhørende vognskur, femseters utedo og vedskjul fra sølvverkets tid. Nå ble det administrert av Sølvverksmuseet; kommunen lånte dem mot å holde dem ved like. Veien inn i sakkerhuset gikk via en forgang med trapp opp til kvistetasjen og ble regulert av ei dør med en gedigen, gammel messingnøkkel i låsen. Det var satt sammen av tre hus som hadde gjort tjeneste andre steder ved sølvverket før de i tur og orden var blitt flyttet opp hit da gruva skulle tas opp igjen på 1860-tallet. I tillegg var «storsalen» klappet inntil av virke som var blitt berget fra brannen på Gottes Hülfe gruve, og så var det hele røstet opp med en halv etasje.

Innenfor gangen lå kjøkkenet, panelert av Hjalmar og Paulus Lund på 1950-tallet og oljet med datidas olje, som utmerket seg ved aldri å bli riktig tørr – lente en seg litt for lenge mot veggen, klebet det når en fjernet seg. Ellers var det støpt gulv, kjøkkenbenk med veltjente kjeler og stekepanner i, vedkasse, og et gammelt utyske av en flatovn med seks kokehull med ringer til, holdt sammen av en grov ståltråd som var vridd rundt. Her kunne vi vippe av ringer til hullet ble passe til kjele eller steikepanne, og fyre med 60 cm ved.

Dagen begynte alltid med at Hjamar fyrte opp og satte over kaffekjelen. Til «medda'n» hadde han ofte med fleskestykker av godt gammelt merke, med tykk fettrand, som han stekte så vidt på begge sider før han lot dem gli ned. Hver fredag slengte vi dertil på de to største kjelene, hver på 20 l, for å ha varmt vann å vaske over gulvene med.

Så var det benk med utslagsvask i, og rør som en gang hadde gått helt ut gjennom veggen, men som nå endte inni den, til ikke ubetydelig skade på bunnsvilla. Bedre ble det ikke av at taket lekket i

graden mot trappa opp til kvistetassen. Vi hadde utallige utbedringsforsøk, som alltid viste seg å slå feil etter ei tid, til vi om sider fikk fatt i blikkrenner til graden. På benken stod også renavnsbøttene våre, som vi fylte fra postkaret, mens skurebøtta med tilhørende fille, vaskepulver og langkost stod på et par lave hyller til venstre innenfor døra. Den var i bruk under «vartinga» som Hjalmar kalte det etter gammel sølvverksgjerd: Fredag etter mat var det «bus» på å fylle opp vedkassene, sope alle gulv, og så vaske kjøkkengulvet og gulvet i veslerommet. Min første varting begynte med at jeg skyllet gulvkluten i tre vann, før den ble såpass rein at jeg kunne vaske gulvet med den. Når vi var ferdige, hadde vi fri resten av dagen, og det betydde ca ½ t, slik en god bus skulle være.

Bakenfor til høyre lå veslerommet, med plass til seks-åtte mann, møblert av et par gamle divaner, et kryssbeinsbord og et utvalg nedsittede lenestoler. En flott, men litt gissen etasjeovn sørget for oppvarmingen på sure dager. Dette var vårt faste oppholdssted så lenge vi arbeidet i rimelig nærhet av Sachsen, og forøvrig det eneste rommet som var helt fritt for mus. Her stod også telefonen, en gammel, grå bakelittutgave med sveiveskive. De første par årene jeg var der, hadde vi felles linje med Mildigheit-hytta til sølvverksskogene og Knutehytta. Så en gang det ringte lenge og vel, og jeg dristet meg til å ta telefonen – jeg tror det var første gang jeg tok i en telefon, for slikt hadde vi ikke i vår familie da – sa det bare: «Nå får De en riks». «Riks?» datt det ut av meg, «det var jo dere som ringte hit?!» Hjalmar forklarte fenomenet etterpå med at det var to korte og en lang til oss, og omvendt til Knutehytta – eller var det motsatt? - så en måtte høre etter før en tok telefonen. Men en kunne altså «ly'e på linja», slik en kunne ved de gammeldagse bygdesentralene.

Rett bak kjøkkenet lå storsalen, der vi kunne stable inn 30-40 mann om nødvendig. Den var møblert med to langbord, og doble kister av sølvverksmodell til å sitte på. Varmen kom fra et monstrem av en etasjeovn, fyret sund et eller annet annet sted, flyttet til Sachsen, kinget og lagt inn med stein, men begge deler hadde begynt å svikte, så når vi fyret, danset gnistene muntert mellom sprekkene. Til gjengjeld kunne vi steike flua på veggen etter en halvtime. Feiarmester Arne Tangen, som langt fra var noen paragryf, kastet bare et blikk på den og sa med autoritet: «Jeg tru'kke di ska' fyre mer i denna, guttærr», da det om sider kom branntilsyn på bygningen. Oppunder taket hang et par gamle «husker»: «Hengekøyer» av tre, som folkene lå i da en overnattet her før. Da holdt det med litt granbar i bunnen, og et ullteppe oppå det, og til nød et over seg, om en ikke passet fyren i ovnen. Langsmed veggene var det et lite utvalg jernsenger med nedligget nettingmadrass, for litt, men ikke mye mer bekvemmelig overnatting. På østveggen var det en ekstra utgang mot doene bak, uten lås, men med ei solid slå på innsida. I skråningen på utsida vokste det store bringebærkjerr med fin bær på, som håndfast minne etter mannfolk som i en 100 års tid hadde slått lens rundt veggene.

5. Øvrige fasiliteter

Bak kjøkkenet til venstre lå snekkerverkstedet, med ruglete tregulv og rappede vegger, der rappingen hadde begynt å svikte her og der, så halmen tørt fram og leire og kalk drysset i et fint støv langsmed veggene. De var malt for en evighet siden i en slags søtsupperosa farge. Rommet hadde vært overnattingssal før storsalen ble bygget til, og hadde ennå kroker i taket til huskene som hadde hengt der.

I snekkerverkstedet var det lager for klemmedeler som innvendig reisverk til klemmerennene til høyre, langsmed veggen mot storsalen. Det rommet 50, 52, 55, 55.7, 57 og 62 cm lokk, og 44, 49, 52, 56 og 59 cm stolper, alle av 1 ½" x 5" dimensjon, og da hadde Sølvverket allerede gått igjennom systemet og rasjonalisert betraktelig – Hellik fortalte meg siden at det langsmed rennene i hans tid stod «klemmebenker», små arbeidsbenker der en kunne sette fast bordbiter og lage klemmedeler av dem, for det var så mange forskjellige at det var like greit å ta mål og lage dem på stedet. Ved siden

av var det stablet et rikt og til dels antikvarisk utvalg spader, hakker, krafser, spett og slegger. På langveggen mot sør hang det et tilsvarende utvalg slanger, sager, økser og diverse uspesifisert. Og så måtte vi flytte slipesteinen inn dit, etter å ha blitt lei av å bære den opp fra berghaldskråningen mot nord, der den opprinnelig hadde sin faste plass, men stadig ble herjet med av karer som skulle vise kreftene sine. Den var av fin gammel årgang, ekte naturstein som bet så det monnet i stålet. Det ble en del vannsøl på gulvet av det, men det var boret små hull i det for drenering, fra den tid gulvene ble spylt med brannslanger for reingjøring, i Sølverkets tid.

Langsmed vinduet til venstre var den en lang arbeidsbenk med skrustikke, og en utrolig mengde redskap stablet under, oppå og langsetter veggene. Det fornemste var en kort og en lang «nisse»: Skrujekker vi brukte når vi skulle sette inn nye stolper og lokk i klemmerennene. Dernest kom «feislene»: Tre små, men tunge hamre med bane i begge ender, som vi brukte når vi la opp tørrmurer, og trengte noe å banke med.

På sørveggen hang skapet med det aller nødvendigste i: Hammere, huggjern, rotterumper, høvler, skrujern, bor, borvinner og meterstokker, og «kuer»: Faste maler for tilhugging av tappene og svalehalene på klemmedelene.

Som et tilbygg mot sør lå «residensen», Hjalmars forholdsvis private krypinn: Et rom med etasjeovn, to senger, stoler, bord og kjøkkenskap, som Hjalmar brukte selv når han lå over, og ellers i en viss grad som hytte.

I 2. etasje var det et kvistrom mot sør, og en kjøkkensmett, som var uoffisielt, men høyst reelt disponert av Løvgren-folkene, datter og svigersønn av salig Bjarne Sanness, museets grunnlegger, som en arv fra sølverket og den tid personellet fra stiger og oppover gjerne disponerte ei bu eller et par rom i verkets bygninger.

6. Utenverkene

På berghalden nordvest for sakkerhuset lå vedskjulet, et gammelt vognskur som stod utelukkende fordi det var av tømmer, og fordi det ikke kunne få bestemt seg for hvilken side det skulle sige ned på. Langsmed langsida mot nord var et enkelt overbygg for å stable grøvre materialer, som 4"x4" og 2"x2". Inni var et rikt utvalg ved, i det vesentlige materialavkapp, men også rundkubb fra fordums vedasjauer.

Nordenfor, på berghalden, lå det opplag for tørking av bord. Vi brukte kun furu, 1 1/2" til sider i klemmerennene, 1 1/4" til tekking på spleiselrennene, og 1" til lokk og bunn på klemmerennene, i 5, 6 og 7" bredde og vilkårlig lengde. Det kom i ujustert tilstand, så det var ikke sjelden at et bord holdt 1 1/2" i den ene enden og 1 1/4" i den andre. Alt var impregnert, med kobber-krom-arsen-løsning, og måtte stables omhyggelig med strø imellom, for at de skulle tørke. La en dem ned rå, råtnet de fort, trass i impregneringen.

Bak sakkerhuset mot vest lå doen, av bindingsverk og med pent brukt bølgeblikk på taket. Den var en todørs, med to pluss tre seter i, og hellet framover slik at en måtte ha føttene ned på gulvet for ikke å gli av. Under ruvet årtiers avføring fra mer eller mindre verdig trengende. Nedenfor var det grønt og fint, ned mot et lite bekkesig som gikk der.

Sørvest for residensen lå vognskjulet. Det egentlige vognskjulet var opptatt av Ford'en til svigerfar til Hjalmar, gamle Johan Braaten, fra rundt 1930, og meget pent holdt og lagret. Ved siden av stod parafinfatet vårt, til bruk på sakkerhusets få lamper, og som tennvæske når vi skulle ha fyr et opp gammel bråte. Og så var det kanner med bensin til motorsaga, rødsprit og oljer med forskjellig og til

dels forlengst glemte egenskaper. En liten gnist her, og bygningen hadde vært overtent på fem minutter.

I stallene mot nord holdt hesten til Hjalmar, «Stjerna» til de første par årene jeg var på anlegget, for Hjalmar brukte henne til å kippe fram materialer med. Han kjørte travløp med henne, også, og hun var etter hans eget utsagn ekspert på 2.plasser, så det ble ikke rare uttellingene. Men moro var det tydeligvis, for han pratet mye om løpene de hadde vært med i. Ellers var det plass til grøvre redskap så som trillebårer og jomfruer, og et lager assortert takstein – vi oppdaget ved periodiske ettersyn at det måtte være minst fire forskjellige størrelser stein på det taket.

På hver sin side av veien stod postkarene: To trekar med antikvariske brannstendere i, med vann fra Vanninntaksdammen på åsryggen vestenfor, og en svanehals der det stadig rant vann for at rørene ikke skulle slomme seg til, eller fryse vinterstid. Her hentet vi drikke- og vaskevann.

Så var det den gamle smia sønnafor stallen, der Røde Kors holdt til huse i påsken og under Knuteløpet, og et lite vedskjul og utedo til det. Så, helt mot sør: Stigerboligen, som da var i leie av avholdslaget, men som ble overdratt museet etter noen ganske få år, fordi medlemsstokken skrumpet da det ikke lenger var «coolt» å være avholdende. Og så selvsagt de obligatoriske uthusene som hørte til en hver gammel Kongsberg-gård.

Vedlikehold av veien fra Sachsenveiskillet og inn hørte også med til jobben. Når hullene ble for dype, fikk vi opp et lass subbus og trillet ut i trillebår, for Hjalmar var omhyggelig med ressursene og sølte ikke bort unødige. Vi måtte passe på når det var oppholdsvær, ikke for tørt, men uten vann i hullene, og så gå med spade og rive og trække til. Da holdt det ganske lenge.

På sideveiene mot Kongens gruve brukte vi after fra de gamle pukkverkene. Det var usedvanlig dårlig egnet til veifyll, for det rant bort igjen etter et hvert kraftig regnvær, men det kostet bare jobben å hive det på den lille, grå Ford lastebil vi hadde, og da så. Senere fikk jeg vite at grunnen til at massa var så lite holdbar, var at kornene var blitt banket runde av pukkstemplene i de gamle pukkverkene, så det ble nærmest å legge på små klinkekuler.

7. Første dag på jobben – en katastrofe!

Om jeg ikke husker feil, begynte min første arbeidsdag med at Hjalmar satte en spade i skrustikka, og ga seg til å file den. Deretter brynte han den, så den ble sylkvass. Jeg tenkte at så gamle mennesker – han var i slutten av 50-årene den gang – la seg vel til noen rare vaner, særlig når de hadde rare jobber. Men en sylkvass spade viste seg raskt å være en betingelse for ikke å slite ut armer og bein: Et kort, men bestemt fottrykk på spaden sendte den gjennom gjenstridig finnegrastuer og røtter på opptil fingertykkelse. Var spaden sløv, ble det omtrent som å prøve å spa i en springmadrass.

Spadene var av det gamle slaget, lett krummet loddrett. I våre dager får en vannrett krummede spader, som uansett hvor godt de er hvasset, fjærer unna når en trår til. De er kanskje laget slik for at de skal være lette å måke med, men de er ikke det engang. Bruker ikke spadekonstruktører spader selv, lenger?

Så mener jeg vi satte kurs for Kongensdamrenna. Da kjørte vi forbi Knutehytta til sørenden av Kongensdam, der det lå en velbrukt trepram. Ørnulf «Nuffa» Løvgren kjørte den lille, grå Ford'en med lasteplan, for vi hadde med bord til bruk på rennene. Bordene ble stablet omhyggelig i båten, og så ville Hjalmar ha en pipehvil først. Han satte seg, fikk fyr på snadda, og nøt utsikten mot Ble. Da var det jeg fikk spent til en liten stein, så den havnet i en vanndam. Spruten stod i baken på Hjalmar.

«Pass Dem, ellers blir De våt!» ropte jeg, for jeg var høflig og sa De til folk den gang. Han reiste seg og så på meg over brillene, men sa ikke noe. Men det gjorde Nuffa: «Det derre,» jodlet han frydefullt, «det derre gjorde'n av pur faenskap!!» «Han ska' få ærbe for det» sa Hjalmar kort. Å, herregud! Jeg så sommerjobben, pengene og hovedoppgava forsvinne i det fjerne, og gikk på tå hev de nærmeste 14 dagen. Det tok et par år før jeg skjønnte jeg var blitt offer for det som kalles «stemplig» eller «krymping» av nykommere. Hjalmar og Nuffa hadde sikkert sin store moro av det.

Så ble vi beordret opp i båten, plasserte oss på toftene med gummistøvler på, uten redningsvest, og med sekkene i fanget. Fribordet var ca 5 cm. Så begynte Hjalmar å ro, mens Hans Walter slapp ut en sluk han hadde opprullet på en hermetikkboks, og så bars det ut over ei blikk stille vannflate.

Kongensdam var velsignet med to tapphus og et overløp kombinert med båthus. Det ene tapphuset rommet en stender for ei ordinær vannverksventil, som var satt inn den gang dammen ble reparert, i 1917. Hellig Winger forklarte at far hans den gang hadde krabbet gjennom ansokningsleka på luftsida for å se om den var fri, noe som må ha vært litt av en tur, da leka er smal. Og så hadde han ingen tro på moderne jernrører og ventiler, så han hadde insistert på at røren også skulle få et helbend på vannsida som en kunne montere en ordinær skrutapp over, for sikkerhets skyld. Det andre tapphuset står over den. Forholdsregelen viste seg å være riktig, for snart kilte ventilen seg i åpen stilling, og dammen er blitt manøvrert fra det andre tapphuset i ettetid.

Båthuset stod over overløpet midt på demningen, og var temmelig dårlig. Hjalmar fornyet det en gang tidlig på 1970-tallet, og la samtidig inn et overløp nær østre landfeste, som raskt viste seg å være for lite, og førte til overtopping av demningen. Først på 1980-tallet fikk jeg lagt inn et i fast fjell i østre landfeste, ved å ofre en gammeldass som stod der.

Den gamle trebåten var skrøpelig og ble overlatt en barnehage og erstattet med ei plastjolle rundt 1980, med påhengsmotorfeste, og håpløs å ro: Dro en litt forkjært i den ene åra, lå båten på tvers før vi fikk sukk for oss. Og i Norge, som har slike forbilder å vise til i båtbyggerkunst? Men vedlikeholdet ble betydelig lettere.

Det å navigere over Kongensdam er ikke en sak for nybegynnere, for dammen er full av båer og skjær, som blir mer eller mindre farlige ut fra vannstanden i dammen, og da kan det dreie seg om bare noen få cm. Og er det tåke, kan det være vanskelig å orientere seg. En sølvverksarbeider som en gang rodde seg bort i tåka, gikk resten av sitt liv under navn av «dødsseileren». Det ble skumlet om at hovedgrunnen til villfarelsen var at det var med et par kjekke jenter i båten. Men jeg har vært med på å ro meg bort et par ganger, og kan forsikre at det er fullt mulig, selv uten pene jenter i båten. Men nå var det klarvær, Hjalmar styrte sikkert mot djuprenna, og intet alvorlig skjedde.

8. Kongensdamkøytene

Over på andre sida er det ei båtstø rett ned for den lille Kongensdamkøyta. Hytta var i sin tid satt opp som sakkerhus, men var i Sølvverkets siste år blitt disponert av justermester Eriksen, som hadde satt opp noen fine natur- og gruvefoto av Henning Tønsbergs fabrikat fra 1920-tallet der. Den var nå disponert av folk som hørte Sølvverksskogene til, så det var ytterst sjelden vi var der: Det var den store Kongensdamkøyta som var vårt domene.

Den store Kongensdamkøyta var etter sigende bygget av tømmer som var blitt til overs da en bygde Jondalen kirke på 1880-tallet, og senere kunne jeg konstatere at tidsrommet i alle fall var riktig, for i Sølvverksets drifteberetninger fant jeg opplyst at den var blitt satt opp på samme tid. Den ligner også litt konstruksjonsmessig: Midt på langveggen og opp under taket går et kraftig spenn av doble 8» bjelker boltet til veggene, og holder mønebjelken, som er kappet i to for å tillate røykrøren fra ovnen på komme opp midt på mønet. Tilsvarende støttekonstruksjoner ser en i Jondalskirka, men

der med mer formålstjenlig hensikt. Jeg har bestandig lurt på hva det skulle være godt for å lage denne tunge konstruksjonen, når en like gjerne kunne latt røykrøren gå over tak litt til sida for mønsåsen? Akkurat i pannehøyde er den også, så det ble alltid en del innledende skalling på vei mot vinduet i kortveggen og skoddene for det, før en vente seg til å dukke på rett sted.

På taket hadde det en gang vært torv, som siden var blitt erstattet med bølgeblikk, lagt forsøksvis oppå torva. Under bølgeblikket ved inngangen lå nøkkelen, en stor og gedigen sak lignende den på Sachsen, gjemt bak flere årganger fuglereder, til dels med lopper i, så en måtte se seg for når en skulle ha tak i nøkkelen.

Køyta bestod av ett stort rom. Gjennom et bislag med plass til ved og grøvre redskap kom en inn via ei solid dør med en gammel smijernslås. Låsingen var et lite kunststykke i seg selv, for døra hadde seget på stabelhengslene sine, og karmen var hverken i lodd eller vater, samtidig som låsfjæra var slapp. Så det var å slå døra bestemt i, samtidig som en løftet den så høyt opp en kunne, og slapp nøkkelen i samme øyeblikk. Med litt flaks og øvelse smatt låsen da i.

Til høyre bak døra stod ei av de gamle «huskene» til sølvverket på vaklende trebein; under og oppi var stabled et utvalg klemmedeler til bruk på Kongensdamrenna. Langsmed langveggene på begge sider stod to jernsenger maken til dem på sakkerhuset på Sachsen, og omtrent like komfortable, med musespiste madrasser i. For gulvlunnene var råtne, så gulvet hadde seget, og musene kunne gå ut og inn som det passet dem. Og det gjorde de.

Midt i rommet, foran den gedigne takstøttekonstruksjonen, stod en gammel ovn, også den holdt sammen av en grov ståltråd rundt. Den ble etter få år erstattet av en ikke fullt så gammel ovn Hjalmar hadde fått tak i; forbedringen bestod hovedsakelig i at det holdt seg samlet uten hjelp av ståltråd. Fra ovnen gikk en blikkrør opp gjennom ei blikkbeslått ljøre i taket, med ei lita luke i ved siden av, for å kunne lufte litt. På spiker innslått i takstøttekonstruksjonen hang en kaffekjele, to alderdommelige, kingede kokekar, og en ovnskrok, og så var det plass til opphenging av våte luer, votter og regntøy.

Bak ovnen og nær ved vinduet stod et langt kryssbeinsbord på tvers av rommet, der vi satt og spiste på matkister av Sølvverksfabrikat. Nede i kistene lå et lite utvalg Norsk Ukeblad og Illustrert familieblad fra 1960-tallet. I bordet hadde flere generasjoner besøkende risset inn bokstaver og tall; jeg fant A.H. 11/9 38 som en hilsen fra far, for han lå over her vinteren 1938/39 mens han arbeidet for Bjørum i flusspatdriften i Knuten.

Køyta var vårt faste tilholdssted når det var dårlig vær; i godvær satt vi ute. Hjalmar gjorde opp bål og hadde med blikkputt til kaffekoking, og spanderte på dem som ville ha. Nå var det riktignok forbud mot å gjøre opp ild i skog og mark sommerstid, men slike bagateller hevet Hjalmar seg over.

Rennearbeidet var jondøling-jobb ved sølvverket, og Kongensdamkøyta skulle enda til ha en slik fin bestand av store og kraftige lopper. Om våren stod de etter sigende med hodet støttet i frambeina i vinduskarmen, så nedover lia og spurte hverandre: «Kommer ikke jondølingene snart?»

9. Kleskoder – en første leksjon

Bordene skulle bæres ut nesten til enden av Kongensdamrenna, der Hjalmar og Hans Walter hadde et større reparasjonsarbeid på gang. De tok hvert sitt bord fra båten, lempet det makelig på aksla, og luntet utover. Vi tok etter som best vi kunne, og første erfaring var at nyimpregnerte bord avgir ei væske som svir på bar hud. Så det ble raskt slutt med å gå uten skjorte for å bli brun og fin. Derneft lærte vi oss å vri aksla litt framover, og balansere bordet akkurat slik at ei hånd lagt oppå bordet brakte det til å ligge støtt, uten å trenge å holde det, eller presse det ned. Det siste er avgjørende om en skal bære mange bord langt, og det skulle vi.

Kongensdamrenna er for det meste klemmerenne, dvs. den har bord i bunn og sider så vel som i lokk, alt sammen holdt på plass av klemmedelene, som står innvendig med en snau meters mellomrom som avstivinger og anlegg for lokket. Så det gikk mye trematerialer.

Vel framme vippet vi bordene av, og Hjalmar stakk vannet i renna ut gjennom et overløp. Så satte han og Hans Walter seg på kanten til å prate, mens vi ble sendt etter flere bord. Oppførselen deres syntes oss merkelig, men vi forstod det etter hvert: Så lenge det står vann i renna, er det lite å få gjort.

Vestre Jakobsdam

Foto: AL

Klemmerenne. Bunn er lagt. Klemmene settes opp som støtte for sidene. Foto: PHS

og til dels nederste sidebordet hadde ligget under vann og hadde ikke råtnet, og ble selvsagt brukt videre, av samme grunn. De måtte imidlertid ikke få tørke opp, da ble de lette og sprø som flatbrød, for mesteparten av harpiksen var vasket ut gjennom årene.

Da vi kom igjen, var de opptatt med å fjerne de sørgelige restene av sidebordene: En kontaktpapir-tynn film av treverk over et nett av røtter. De skarpe spadene skar elegante kutt i torva og la ned ei remse rotnettverk. Karene beveget seg i langsomme, sindige og forbløffende effektive tak, og var emballert fra topp til tå i skyggelue, jakke, skjorte, langbukser og gummistøvler, i temperatur på godt over 20° C. Vi tok det som nok et utslag av gammelmannsnykker, til vi prøvde selv, og erfarte at renner under slike omstendigheter er favorittstedet til veps, brems, klegg, blinding, mygg og knott, sammen med et utrolig variert utvalg vanlige fluer. I fuktig vær er det mindre veps, brems og deslike, men det oppveies til overmål av knott. Så en har valget mellom å svette godt ut, eller å bli blodgiver for en horde nådeløse insekter. Etter forholdsvis kort tid faller alle ned på den første løsningen.

Så ble bordene omhyggelig sortert; de skulle helst passe akkurat på lengda, for avkapp var ressursløseri. Det lille som ble, ble så vidt mulig nytt til labanker på rennelemmene eller hugget om til klemmedeler, så avfallet ble minimalt. Bunnbordene

10. Flere, til dels ubehagelige erfaringer

Deretter mener jeg vi ble satt til å pakke etter rennesidene. For når en har satt opp nye bordsider i klemmerennene, krymper kantene gjerne litt de nærmeste årene, så sidene ble romme, og vannet kan komme til og grave bak, eller klemmedelene ble ikke satt godt nok i press, og reiste sin kos med flomvannet. Enten stikker en ned kantene og stamper med ei «jomfru», en solid stokk med håndtak i enden, og i prinsippet så tung at den skulle holde med å løfte den opp og slippe den ned, så pakket den av egen tyngde. Våre «jomfruer» var lette, så vi måtte banke med dem, noe som merkes på armmusklene. Alternativt kunne en pakker torv mellom bordveggen og kanten med en tilskåret plankebit, ei «frøken». Vi fant noe mosetorv, og pakket nedved så godt vi kunne. Ikke tok det lang tid, heller, så vi meldte oss for Hjalmar som klare for ny innsats.

«Kan'ke værre råd», sa han, og ble med oss for å se. Mosetorv var null verd, fortalte han, for den bare krympet og smuldret; vi måtte bruke jordtorv som minimum. Hvorfor han ikke sa det med en gang, bekymret oss, men vi gikk på med ny frisk og pakket jordtorv det vi var gode for, jeg for min del med fadesen med vannspruten sterkt i minne.

Hjalmar gikk forbi hver morgen og kveld, og sa ikke noe fra eller til. Det gjorde han heller ikke neste år eller året deretter, så jeg skjønnte omsider at han var tilfreds.

Etter det ble vi satt til å rydde damkroner for busk og kratt. Utstyret var øks, sag og en liten ljå-

lignende sak kalt ryddekniv, som var svært effektiv når den bare var skarp, og en hadde lært seg teknikken: Bladet i 30-45 graders vinkel mot stammen, sjekke at den var stiv nok til ikke å bøye unna, og så et raskt napp. Først tok Gunnar Meier og jeg Jonstjern, som ikke kunne ha vært ryddet siden før krigen. Vi

ålte oss inn under kronglebjørka, så oss ut den mest sentrale, og skar over den, så ble det lettere å komme til de andre. Etterpå var det Jacobsdammenes tur, med ryddekniv og øks. Det var mye stein som topplag over rosensetten, og øksa ble til slutt så skjemt at den bare spratt tilbake når vi prøvde å hugge den i treleggen. Jeg husker enda hvordan Hans Walter strøk seg betenkt over haka da han så eggen på den. Slipesteinen greide brasene, men det var tungt å dra.

Det var sol og deilig lufting fra dammen, og vi gikk uten skjorte og skulle bli brune og fine. Om natta våknet jeg i el slags feber. Det var vått i senga, og jeg oppdaget at jeg hadde gjort som huggormen og byttet hud; hele overkroppen var full av blemmer det hadde gått hull på. Og huden kunne dras av i store flak. Siden leste jeg at rødhårede folk har sart hud, og beholdt skjorta på.

Torv legges i bunn av renna. Foto: PHS

11. Spleiselstanghugst

Særoppgava fikk jeg ros for, og nå som jeg hadde fått et bein på innsida i en jobb jeg trivdes med, søkte jeg neste år også, og ble antatt. Da var det spleiselstanghugst som stod for døra. Til det ble nyttet høytvoksende, litt undertrykt gran, for den fikk fine, tette årringer og derav følgende hard ved. Hjalmar hadde inngått et praktisk samarbeid med skogforvalter Korbu i Sølverksskogene: De han kunne ta rundt med begge hendene i brysthøyde, var brukelige emner. Han telte opp, det ble omregnet etter en gorillafaktor hos skogvesenet, og så fikk kommunen ei regning utpå høsten.

Spleiselhogst. Arvid Olsen feller
Fra en dugnad i 2003. Foto: AL

Spleislene ble brukt som underlag for det lokket av løse bord som ble lagt oppå, for å vare rennene mot frost og uttørring. Logisk nok ble de kalt spleiselrenner, som motsetning til klemmerenner, der klemmene hadde samme funksjon. Hugsten foregikk i midten av juni, for da svar barken, og en kan skrelle den av stammene nærmest som en banan. Hugsten lå bak Jondalsåsen, ikke langt fra Surtlia. Trærne ble først kvistet og barket så høyt vi rakk, så hugget vi felleskår og saget dem ned med håndsag, før vi kvistet og barket resten. Personlig rekord på en dag med det utstyret der var 10 busker ferdig oppgjort.

Dagene var varme og granene var sevjefylte, så vi gikk med regnklær på når vi skulle bære dem fram til vei, for ikke å bli aldeles innsauset. Regnklærne var produsert av Helly-Hansen og var gule og stive, så de ramlet som en trestakk når vi gikk. Og utsvettingen ble upåklagelig, likeså kaloriforbruket. En gang Hjalmar hadde vært et ærend i byen mens vi sommerhjelpene hugg, ble jeg plutselig aldeles kvitt av akutt matmangel. Gudskjelov hadde Hjalmar med skolebrød da han kom tilbake.

De ferdig barkede spleiselstengene ble lempet på en av kommunens lastebiler. Hjalmar ville helst ha Rolf Madsen eller Kjell Ulfsten som sjåfører, for de hjalp til å lesse uten å bli spurt. På den tida var det slik at hver mann hadde ansvaret for sin maskin, hvilket førte til god oppfølging fra den enkelte sjåfør, men også til at noe av dem hadde fått det for seg at da skulle de heller ikke gjøre noe annet. Jeg husker vi hadde en eldre kar til å kjøre et eller annet for oss; han satt i bilen mens vi lempet på. Hjalmar sa ingenting, men kroppsspråket avslørte tydelig hva han mente. Praksisen døde heldigvis ut etter få år.

Emil Hardhaug barker
Fra en dugnad i 2003. Foto: AL

Så ble spleislene kjørt til Sachsen og lagt opp på underlag på berghalden der, for tørk sammen med bordene. Helst skulle de ha to somres tørk for å bli riktig varige; da kunne de holde en 8-10 år. Legger en ned spleislene rå, er de råtne etter tre-fire år.

Neste spleiselstanghugst må ha vært i 1974 eller 75, for det var varmt, og barkebilleår. Vi hugg i Lassedalen. Hjalmar var blitt betrodd ei motorsag, og la ned for oss, så rekorden ble forbedret til 13 kvistede, barkede og opplagte spleiselstenger pr. dag. Framdriften ble noe hemmet av at Hjalmar insisterte på at vi tok oss av de barkebilleinfiserte trærne, for han var skogbruksinteressert og ansvarsbevisst, så vi helteljet barkebillegran så biller og egg skvatt.

12. Erfaringer med vannlensing, Ollebakker og fyrsetting

I 1973 tok vi Gottes Hülfe-renna en grundig omgang; den var nedråtnet, og med store svanker, som hemmet vanngjennomgangen betydelig. Her lærte jeg til min forbløffelse at det går an å lense med flatspade. Vinkel og spadeføring er selvsagt avgjørende, men det går overraskende glatt når en kommer inn i det. For bøtter og pumper tar ikke de siste få cm som en er avhengig av å få vekk, og det er ikke alltid det er gunstig å stikke hull i sideveggene og lede ut vannet der.

Hjalmar hadde flyttet opp på «residensen» sin, sørrommet i sakkerhuset, sammen med kona Signe, og jeg hadde ikke bil, så jeg gikk Ollebakkene opp og ned hver dag i to uker. Det tok meg en drøy time i min beste alder og på god kost, og jeg merket det ved ukas slutt. Etterpå har jeg hatt all respekt for dem som på 1600- og 1700-tallet gjorde samme reisa på mye dårligere kost, og som drev med løkkejordbruk ved siden av.

I 1973 hadde vi en masse bråta etter rennetekkinga på Mellomrenna som skulle brennes opp, for Ole Berg hadde fått klager. Gunnar Meier og jeg brukte først en hel dag og 20 l parafin på en liten bråtehaug, til Hjalmar sa vi måtte begynne med tørr ved først, og så legge på den minst råe bråten, så det etter hvert ble dannet en glohaug. Vi så gjorde, og mangedoblet produktiviteten. Siden virket var rått, og det var nedslagsvær, røykla vi hele hvelven innover mot Davidsdam, så daværende bestyrer av Knutehytta, Halvfstad, kom nedover for å se om det var brann.

Det var da jeg gjenoppfant fyrsettingen, eller rettere sagt: Hvordan det ikke kunne ha blitt gjort. Vi fyra flittig hele dagen inntil en bergvegg. Så var det "skikt", som Hjalmar pleide å si ved arbeidstidas slutt, og vi skulle slukke. Jeg fylte ei 10 l bøtte med vann, pælma på - og så sa det BANG!!, ei skoldhet dampsky slo opp rundt meg, og steinsplinter suste om øra på meg. En av dem landa i gummistøvelen og brant hull på sokken. Der og da skjønnte jeg at dette hadde de aldri gjort nede i gruvene, uansett hva det stod i den lille omviseren Bjarne Sanness hadde skrevet for det daværende Sølvverksmuseet. Å famle seg noen titalls meter innover en mørk, trang og røyklagt ort, pælme ei bøtte vann og få

steinsprut og damp mot seg uten mulighet for dekning eller hastig retrett? Aldri i livet - bokstavelig talt! Omgangen med vann måtte ha vært av betydelig mindre omfang, om den hele tatt fantes.

12. Tørrmuring – puslespill for voksne

Det var også i 1973 jeg prøvde meg på tørrmuring for første gang. Det består av 10% tunge løft og 90% puslearbeid – dvs. i våre dager gjøres de tunge løftene av maskiner. «Puslespill for voksne» er en god beskrivelse. Teorien er enkel:

1. De tyngste steinene skal ligge i bunnen.
2. En hver stein skal hvile på to andre steiner, på tre punkt, to i forkant og ett i bakkant.

Resten er erfaring.

Problemet på Kongsberg er at det knapt finnes stein med klyv i. Mure-stenen i Kongensdamrenna er dels skutt ut på stedet, dels innsamlet jordstein. Førstnevnte finnes i de utroligste fasonger, bortsett fra rektangulære. Sistnevnte er runde. Førstnevnte er brukt i framkant, sistnevnte til fyll i bakkant.

Når framkanten svikter, kommer det hele som på rullelager ut.

En sak for seg er at det sjelden er gravet ned på fjell for fundamenteringen, det er bare gravet ei grøft i jordmassene og fundamentert der. Følgen er selvsagt svikt; murene raser når jorda synker sammen eller glir ut. Hvorfor «gamlekara» bygde på dette viset skjønner jeg ikke helt; de hadde brukbare spader og krafser. Min teori er at de da slapp å bore og sette ned bolter for murfoten, for boring var dyrt, ser vi av sølvverksregnskapene. Mens arbeidskraften var billig, så det gjorde ikke så mye om en måtte sette på fire-fem mann for oppmuring igjen.

Jeg fant siden ut at rennebyggingen ble gjort av arbeidslag av «knekter»: Menn rundt de 20, som oss. De må ha satt sin ære i å mure i lodd, helst fordi de da sparte stein, som måtte sprenges ut med dyrt krutt. Og de var oppfinnsomme i bruken av steinen: Den peneste sida var lagt ut, og langsetter muren, og så var det skolet opp på ymse vis bak, med avvik fra pkt. 2 ovenfor. Det ga brukbart bind på langs, og dårlig på tvers. Så det er ikke rart det raser, det merkelige er at det har holdt såpass lenge.

Tørrmur

Foto: AL

Det var Gunnar, jeg og en bror av Øystein, Åsmund, om jeg ikke husker feil, som var med på det. Steinspranget var på Kongensdamrenna, på et av de aller bratteste stedene, og vi hadde til hjelp fått utlevert ei lita snelle med wire på, av det slaget en bruker å trekke opp båter på tilhengere med. Wiren, eller «drommen» som Hjalmar sa, krøllet seg øyeblikkelig, og lagde en herlig salat på snella, noe som i praksis førte til at den kun egnet seg til å holde steinen i stilling med, mens de som dyttet nedenifra, byttet tak. Steinene holdt vi i falte ved å slå en tøystropp rundt dem, når de ble våte, satt de som skudd. Vi klinte myrjord på bordene vi brukte som underlag, og greide på det viset å få opp to tunge steiner på formiddagen, og en på ettermiddagen. Det gikk ut over krefter og motivering, og Hjalmar innså at noe måtte gjøres.

Så han fikk lånt i jekketalje i brannvakta, der han hadde kjente. Den hadde 1 ½ m kjetting, så vi måtte bytte tak for hver slik lengde vi halte opp, men vi tredoblet effektiviteten, til allmenn tilfredshet. Etter et par år fikk vi innvilget egen jekketalje med vel 2 m drom, som hjalp monelig, og så kom endelig 2 tonn-vinsjen med 30 m drom, så vi kunne heise opp hva det skulle være fra så langt unna det lå, i ett drag. Vi rigget den opp på bukk, og konstruerte en galge med feste for kasteblokk, som

garantert hadde fått en nåtidig arbeidsmiljø-inspektør til å besvime eller gå fra konseptene, men slike unødige innblandinger ble vi heldigvis spart for. Det gjaldt selvsagt å holde godt øye med lasta, og holde seg unna mulige fallretninger på steinen og sammenbrudd av galgen, så gikk det nesten alltid bra; en sundrevet lillefinger var alt jeg kom bort i i løpet av min karriere som tørrmurer.

Teknifisert ble vi for alvor da vi fikk låne traktor. Om jeg ikke husker feil, var det Morten Pedersen som utløste det: Faren Ragnar jobba som sjåfør i Dyrmyrskogen, og hadde visstnok fått utvirket at vi fikk låne kommunens eldste, en orangerød sak med bakhjulstrekk og sperre. Første gangen mener jeg var ved et steinsprang på Soldatergravene, like ved veien Kemnerløypa følger, så det var bare å kjøre det i stilling, lempe opp i skuffen og heise opp. Det gikk som en lek.

Og så brukte vi den til å hente torv med, først med trillebår over myrene og så lemping på tihenger, for doningen måtte stå på tørr grunn om den skulle ta tak. Morten kjørte for det meste, etter instruksjon fra faren: Sett den i lavgear og la den pusle seg fram på tomgang, for da var den for svak til å grave seg ned i fuktig skogbunn og mose. Det tok sin tid, men var likevel et formidabelt framskritt i forhold til trillebår.

13. Rosentorv

Tettemidlet i dammer og renner er «rosentorv», som dannes av bladmoser og karplanter på særlig våte steder i myr, hadde jeg lest meg til. Den er mørkebrun av farge, som ekte geitost, feit å ta på, som smør, og lagdelt, så en kan dele den med handbaken. Den ble stukket i terninger på opprinnelig 12», og pakket i klinksteinsmønster i større lekkasjehull. I mindre reparasjoner var dette ikke så nøye, men i de store måtte en holde mønsteret for å få «setten», som den ferdige fyllingen kalles, til å holde sammen. Hvert lag ble stampet med en «jomfru» før neste lag ble lagt.

Bæring av torv. Foto: PHS

Å få fram torv var ellers et kapittel for seg. Vi hadde ikke så mange rosenstikker å ta av: Ormestikken ved Davidsdamrenna, Kongensdamstikken på parkeringsplassen ved Kongensdam, og Rosenmyra nedenfor Mildigheit. Så var det noe brukbart nedenfor Sachsengrava rett før en kommer opp til stigerboligen, og noe nokså dårlig langsmed Kongensdamrenna. Den beste av dem var på knapt to spadebladdybders mektighet, og temmelig tørr, og på bunnen av den fant vi et ukantet bord, som vi etter hvert forstod måtte være fra den tid de bygde renna eller Stordammen, rundt midten av 1700-tallet. Rimeligvis hadde de brukt det å stå på nede i myrbløyta, de som i beste fall hadde lærstøvler med fettinnsats å hjelpe seg med den gang. Transporten derfra foregikk pr. bærebår, med en mann i hver ende. Samarbeidsviljen og samkjøringen måtte være perfekt om en ville ha børa trygt ned stien og det bråbratte berget ned på renna. Og så ble vi så lange i armene at vi kunne knytte skolissene uten å bøye oss. Først langt senere fikk vi bærestropper av Røde Kors-typen.

Skulle vi ha kvalitetsrosen, måtte den hentes i Kongensdamstikken. Da var det å trille i trillebår eller lesse på tilhenger ved stikken, trille ned til båtstøa i sørenden, lempe torva om bord i båten, ro over,

Artikkelforfatteren stikker torv. Foto: PHS

lempe den i land, og så ta den i trillebår ned stien og langsmed renna til forbruksstedet. Der ble den brukt opp på fra fem minutter til en halvtime, avhengig av hvor stort hullet var. Det betinget en fem-seks mann i aksjon om det ikke skulle bli helt håpløst å greie innen torva hadde formuldet eller tørka opp, eller vi kunne få vann på renna igjen.

I 1973 fikk vi med to skolegutter som var skoletrette. «Skoletrøtte!» fnyste Hjalmar, for han hadde vært skoletrett selv uten at det hjalp det minste på kravet til oppmøte og innsats. Nå skulle de få se hva det ville si å arbeide! De ble satt til å slomme øvre renna i Fortunadalen. Den var full av ei deilig gjørmeblanding av torv og fin sand fra Knuteveien, som hadde ei stikkrenne som ender i den. Det ble å stikke flatspaden under, og så ta i så det svartnet for øynene, til gørra langsomt og motvillig slapp med et sukk og en «dåft av den finare verden». Men guttene hang med, både på det, materialbæring og rydding til godt ut over høsten. Siden da har jeg vært overbevist om at skoletrette

nettopp skal få tilgang til slike tunge møkkajobber så tidlig som mulig, så skjønner de hvor bra de hadde det på skolen, og hvor viktig det er å få seg papirer på at en kan noe.

14. Bilpark og bormaskin, en opplevelse

Bilparken vi benyttet, var et kapittel for seg. Mest brukte vi den lille, grå Forden, med plass til tre i førerhuset, og lasteplan med stativ for frakting av rør bak. Den var en trofast arbeidshest vi sjelden hadde plunder med, og tok seg fram på de mest forbløffende steder, med bord, spleisler og subbusskvanker. I blant lånte vi ei grønn kassevogn av samme fabrikat, dieseldrevet. Det er den eneste bilen jeg har vært borti som en måtte være to for å starte: En til å kinne starteren og en til å spraye startgass, for bilen var blitt rusmiddelavhengig.

Ellers lånte vi Landrover'n, når Tormod Åsen ikke brukte den. En gang jeg tok over fra ham, var det 1/4 omdreinings dødgang på rattet, fotbremsen seg, håndbrekket tok ikke, og føringene i girkassa var blitt borte. Bortsett fra det var det bare gode bilen.

Og så var det Hanomag-ene, en med enkelt og en med dobbelt førerhus, og forhjulsdrevne. Dem brukte vi etter hvert som vi fikk sertifikat og selvstendige oppgaver. Uten lass på lasteplanet hang bakstussen liksom bare etter, og danset rundt der bak i krappe svinger og på vaskebrett.

Chlutchpedalen var et kapittel for seg: Liten, spretten og blankslitt, og kunne ved uheldige vinkler lett sprette opp under en glatt gummistøvel-fot.

En sjelden gang skulle vi bore hull til å bolte for tørrmurene. Da fikk vi låne Pioner'en til Sigurd Lia – dvs. den var kommunens, ikke hans, men han behandlet den sånn. Først måtte vi spørre i god tid, for Sigurd var aldri sikker på når han kunne få bruk for den selv. Når lånet om sider var innvilget, fikk vi en lengre formaning om hvor viktig det var å være forsiktig, hvordan den skulle stelles, og ikke minst i hvilken tilstand den skulle være i da den ble levert tilbake.

Pioner'en var lunefull. Vi måtte holde stopp-knappen halvveis inne, ellers ruset den seg bare opp, og nektet å dreie, den bare slo. Skulle en få boret, måtte det følgelig en utstrakt «fingerspitzgefühl» til på tommelen. Og så var den et helt mannsløft og ikke så lett å få med seg helt inn på Kongensdamrenna. Vi monterte boret, tredde håndtakene inn på en bærestropp, og så gikk en med stroppen over akslene og en annen bak og holdt i boret – så kom vi fram, om ikke så brått.

- O -

Fra midten av 70-årene var jeg så innarbeidet som sommerhjelp at jeg ikke behøvde å søke. Det holdt med å ringe Ole Berg og si at i år kunne jeg komme da og da. Og det var i orden. «Kommer du i år au'a» snøftet Hjalmar første arbeidsdagen. «Hadde ikke hjerte til å la denna gamle mann' rote på aleine» svarte jeg. Så stablet vi oss inn og dro av gårde.

Dette er sant å si den triveligste jobben jeg har hatt, og jeg ble ved den mer eller mindre i 30 somre, til i 2001, skulle det vise seg. Men det får bli en annen historie.

Hjalmar Dahlen stamper rosen i bunn av renna, -med „jomfrua“
Foto: PHS

Davidsdamrenna.

Foto: AL

**SØLVVERKETS
VENNER**